

CONCHA GYŐZŐ.

Ha t éve már annak, hogy Concha Győző tudományos munkásságát a Jogtudományi Közlöny 1916. febr. 21-iki számában vázolni s amennyire egy ünnepi cikk keretében lehetséges, — elfogulatlan bírálat tárgyává tenni, megkísértettem. Ki gondolta volna, hogy akkori cikkemnek folytatása lesz? Hisz bajos volt feltételezni a léleknek azt a csodálatos erejét, amely a világháborús az utána következő forradalmak borzalmain s a börtön és a megfigyeltetés keservein felülemelkedve, — a hetvenedik éven túl is tovább tud kutatni, eszméiért tovább akar harcolni s kutatás és küzdelem közt tovább képes alkotni. Concha Győzőben a *megtörhetetlen léleknek* ez a bámulatos ereje működött mind a mai napig: az 1916 óta eltelt tizenhárom szemeszteren át egész a századik szemeszterig.

Ha e legutóbbi tizenhárom szemeszter tudományos termését vizsgálat tárgyává tesszük, — kitűnik hogy Concha Győző a választói jogra s a főrendiház reformjára vonatkozó két kisebb cikken kívül három nagyobb tanulmánnyal ajándékozta meg tudományos irodalmunkat. Ezek közül az időbeli sorrendben legutolsó *Dante*-nak „De Monarchia“ című munkáját méltatja; — a második *Szekfü Gyulának*: „Három nemzedék“-ét teszi bírálat tárgyává; — s a legelső és szerintünk legjelentékenyebb tanulmány *Eötvös és Montalambert* életét és küzdelmeit dolgozza fel.

Concha a Dante-ünnepélyen felolvasott értekezésében a De Monarchia keletkezését Olaszország XIV. századbéli különleges helyzetére vezeti vissza. Olaszország akkoriban csupa apró kis államból állott s ezen jelentéktelen államocskák egész élete az egymással folytatott küzdelemben s a folyton megújuló polgárháborúkban merült ki. Minthogy ez a bellum omnium contra omnes rengeteg sok szenvedést okozott s magát Dante-t is hontalan bujdosóvá tette, — Dante lelke menekülni óhajtott ezen apró társadalmi szerkezetek zűrzavarából s egy olyan ellenállhatatlan hatalom után sóvárgott, amelynek oltalma alatt az emberiség a durva erőszak ösvényéről az értelem, a jólét, a szabadság, egyszóval a polgárosodás útjára léphet. Ahhoz azonban, hogy a polgárosodás *általános* legyen, nem elég, ha pár város, vagy egynéhány királyság szünteti be az örökös küzdelmet; — ehhez az egész emberiség

egyesülésére: *általános világbékére* van szükség. Ki adhatja meg azonban az általános világbékét? Dante szerint egyedül az, akinek semmiben sincs hiánya, akinek éppen ezért nem lehet semmi kívánni valója, aki tehát az emberek feletti hatalom gyakorlásánál a saját hasznára tekintettel nem lehet, — aki csak alattvalói hasznára törekedhetik, t. i. az *egész emberiség, a világgállam, a monarchia ara, a császár*. Dante világgállamában ez az egyetlen ember az, aki Isten legnagyobb ajándékát, a szabadságot teljes egészében és közvetlenül élvezzi; de ő egyúttal az is, aki a saját szabadsága révén az egész emberiséget is szabaddá teszi. Miért? Dante erre a kérdésre részint egy elméleti elvont érveléssel, részint egy a gyakorlati életből a történelemből vett megfigyeléssel válaszol. Az elméleti érvelés akkép hangzik, hogy a császárnak, mint az egész emberiség urának minden rendelkezésére áll, amit csak ember megkívánhat; s minthogy semmi sincs ami után vágyódhatnék, ő az egyetlen, aki embereket önzetlenül szereti s önzetlenségénél fogva minden erejével arra törekszik, hogy az embereket jókká, szabadokká tegye. Megerősíti ezt az elvont okoskodást a történelem. Hisz, vegyük akár melyik városnak, vagy országnak akár demokráciáját, akár olygarchiáját, vagy arisztokráciáját, mindenütt és minden államforma mellett azt látjuk, hogy a *hatalom birtokosai csak a saját hasznukra törekszenek* s az alattvalók jólétével és szabadságával mitsem törődnek. Ez a sajátságos, részint a syllogismusok végtelen láncolatán, részint a történelmi tényeken felépülő naiv, középkori érvelés jellemzi Dante egész Monarchiáját. Nem kísérhetjük végig Conchának Dantéről, mint politikusról írt egész jellemrajzát, mindössze a végső következtetésére mutatunk rá. Concha szerint Dante összes tévedéseinek az a végső kulcsuk, hogy Dante a civilizációnak nélkülözhetetlen előfeltételét az általános világbékét, csakis Isten második választott népének, a római népnek világhatalma alatt tudta elképzelni. Beleesett pedig e nagy alapvető hibájába akkor, midőn a római szent birodalom már az ő utolsó napjait élte s az egységes világhatalom ábrándjának helyét a keresztény nemzetek egész sorozata kezdte elfoglalni. Dante a kialakuló új világot, az egymástól független keresztény nemzetek problémáját nem tudta megérteni; — a nagy keresztény akkor, midőn az államról, a nemzeteknek egymáshoz való viszonyáról s az általános világbékéről elmélkedett,— pogány gondolat hirdetőjévé vált: az aeterna Roma világhuralmának az apotheosis-ét írta meg. Mindezek alapján Concha arra az eredményre jut, hogy a politikus Dante messze mögötte marad a költő Dantenak; — Divina Commoediája mindenkor a kereszténység *poéma sacro*-ja fog maradni; *De Monarchiába*, ellenben már megszületése pillanatában merő ábrándnak, vagy ahogy Morus Tamás óta mondhatjuk — Utópiának bizonyult.

Bármennyire aktuális volt a De Monarchia-ról szóló értekezés egyrészt a Dante-ünnepély s másrészt a mi korunknak az általános világbéke utáni sóvárgása miatt — tárgyánál fogva sokkal közelebről érdekel bennünket Conchának második nagyobb tanulmánya, amely a Budapesti Szemlében „A konzervatív és liberális elv“ címen jelent meg, lényegileg azonban nem akar más lenni mint Szekfű Három nemzedékének, Egy hanyatló kor történetének a bírálata. Szekfű Gyula kétségtelenül egyike a legeredetibb gondolkozású és legtartalmasabb történetíróinknak, akinél azonban a nagy kiválóságokat feltűnően nagy hibák és eltévelyedések ellensúlyozzák. Ha tőle magától kérünk önkritikát, kitűnik, hogy Szekfű szerint történetíróinkat két táborba kell osztani; az egyikbe azok tartoznak, akik munkáik írásánál az uralkodó liberális történetfelfogásból indulnak ki; a másikba csak egy, de olyan történetírónk tartozik, akit „néhány polgári radikális kritikusa úgy bámult meg, mint valami *özönvízelőtti konzervatív* öslényt“, s ez nem más, mint maga Szekfű Gyula. Az ellentét a két tábor között Szekfű szerint abból áll, hogy eddigi történetírásunk liberális illúziókban élt s az utóbb lefolyt liberális félszázadot nemzetünk fénykorának tekintette; ő ellenben a magyarságot a keresztény-germán kulturális közösség integráns részének tartva, ebből a szempontból vizsgálja a múltat s ugyanazt a félszázadot csak a dekadencia szomorú korszaka gyanánt képes feltüntetni. Szekfűnek ezen önbírálata alapján világos, hogy Szekfű felfogása szerint minden történetíró egy bizonyos — pl. liberális vagy konzervatív, polgári vagy szocialista — légkörben él s a múltat akár tudatosan, akár öntudatlanul ezen egy bizonyos politikai irányzat szellemében dolgozza fel. Elődei liberális történetírók voltak, ő konzervatív. A „Három nemzedék“ bevezetése ezt a cinikusan őszinte, de tarthatatlan álláspontot igyekszik érvekkkel alátámasztani s ebből a célból részint „a tiszta logika útjára“ lépve deduktíve, részint a magyar történelemből vett *példákra* hivatkozva, induktíve ekképen okoskodik. A bennünket 1918-ban ért nemzeti katasztrófa oly szédületesen nagy arányú, hogy egy *ilyen* katasztrófát pusztán a világháború elvesztésével megmagyarázni nem lehet; ilyen katasztrófa csakis beteges előzményekből szökkenhetett elő. Beteges *előzményeknek tehát* kellett lenniök; „az általános feloszlásnak általánosan *hanyatlás* kell, hogy lett légyen előzője“. S Szekfű Gyula a „Három nemzedék“-ben ezen beteges előzmények, az általános dekadencia *felkutatását* tűzi ki céljául. Hogy a tiszta logika Szekfűnél mennyire sántít, s hogy következménye a beteges előzmények egyoldalú kutatása s a dekadenciának mindenáron való kimutatása a valóságot mennyire eltorzítják — ezt játszva kimutathatjuk. Szekfű szerint, ha az egymással küzdő nemzetek közül valamelyik elveszti a harcot, a katasztrófa „méreteitől“ függ, hogy az illető nemzet a katasztrófa előtti négy-öt évtizeden át beteges dekadenciát

ciában élt-e vagy pedig felfelé törekvő nagy nemzet volt? Igen ám, de a katasztrófa „méreteit“ nem a levert, hanem a győztes nemzetek állapítják meg az ő békefeltételeikben. Ha tehát a győztes nemzetek államférfiait nem barbár bosszúvágy vezérli, hanem bölcs előrelátás, s a tartós béke biztosításának komoly és őszinte akarása, — akkor enyhe békefeltételeket kapunk s nem voltunk dekadens nemzet; ha ellenben ellenfeleinket a békekötésnél vak gyűlölet s esztelen harag tüzeli, — akkor országokat darabokra tépő békét kapunk s már a feldarabolást *megelőzőleg* dekadens nemzet voltunk. A mi dekadenciánknak évtizedekre visszanyúló ténye nem tőlünk, hanem másoktól, t. i. ellenségeinktől függ. Ez már magában véve is sérti a „*tiszta*“ logikát. De még nagyobbak tűnik fel a logika elleni merénylet, ha meggondoljuk, hogy a katasztrófának szédületesen nagy „méreteit“ az erők aránytalansága is előidézhette s következésképp nemcsak azért lehet a bennünket ért katasztrófa oly rettenetes, a feloszlás oly általános, mert már 1840. óta dekadens nemzet vagyunk, — hanem azért is, mert egy egész világ irigyelte meg a háború előtti felvirágzásunkat, mert egy egész világ rontott ránk, mint halálos ellenségre s mert közel öt esztendőn át egy egész világgal szemben oly félelemgerjesztő hősiességgel védekeztünk, hogy ellenségeinket ez a kis feldarabolatásunk volt képes úgyahogy megnyugtatni. A Szekfü féle „*tiszta logika*“ eszerint mit sem bizonyít. S még kevesebbet bizonyít az a kezdetleges és gyermekeken naiv párhuzam, amelyet Szekfü Magyar István sárvári prédikátor munkája alapján a mohácsi vész és a világháború előtti Magyarország között von. Avagy talán el lehet fogadni a dekadencia bizonyítékául azt, hogy V. Ferdinánd után Ferenc József a fejedelmi méltóság alábbszállását jelentette? — hogy a pártoskodás csak a mohácsi vész előtt és a Tiszák alatt volt legnagyobb nemzeti bűnünk? — hogy az obstrukció csak nálunk, a levert dekadenseknél dühöngött s a győzteseknél ismeretlen betegség volt? Azt hisszük, maga Szekfü sem adhatna e kérdésekre *igenlő* választ. Világos tehát, hogy Szekfü munkájának már az alap gondolata is hibás. De mik ennek a hibának a következményei? A *legnagyobb egyoldalúság, elfogultság* és *szubjektívizmus*, amibe valaha történetíró esett. Hogy csak egy példát hozzunk fel, azt a titáni küzdelmet, amelyet a magyarság közel öt éven át végigküzdött s amelynek bámulata tükröződik vissza a magyar életerőtől megdőbbsent ellenségeink békefeltételeiben, csak egy nagy, erős, hatalmas nemzet küzdhetett végig. S mit tud erről a küzdelemről Szekfü mondani? A saját szavaival vajmi keveset. A magyarság dekadens költőhöz (?) Adyhoz kénytelen fordulni s az Ady által megrajzolt „faji háttérben látja oly megrendítőnek a magyar paraszt világháborúbeli szerepét“, mikor „ez a nagy gyermek, ez a *muszáj Herkules* vezető osztályaitól tudatlanságban hagyva, a háború komplikált összefüggéseit eszével fel sem

érve, mégis megállotta helyét ősi becsülettel és vitézséggel“. Szekfű szerint Ady Endre „Gyürkőzz Jánosa, ez a mesebeli János, a magyar faj személyesítője: *akaratlan* Erkölcs, *kiműveletlen* Erő, *szolgaságra* született Sámson, *Ausztria* átluykadt harcvonalainak saját testével örök foltozó ja“. „Ez a magyar sors átok: drága, magyarok, szép-zavarosok (?), kicsiny fajtám vérző csapatai.“* „És itt a különbség — Szekfű szerint — háborunk két nagy szenvedője, a *német* és a *magyar* faj között.“ „Az előbbi tudta, miért áldozza titáni erejét ... az utóbbi nem. Innen a magyar összeomlás *szégyenletes* hirtelensége, melyet egyesegyedül a *muszáj Herkulesnek gyermeki ítélthiánya magyaráz*.“ Idéztük ezt a helyet Szekfűből annak igazolására, hogy Szekfű gondolkozása Adyéval rokon gondolkozás s ez a rokonság a magyarázata, hogy Szekfű annak a kornak, amely a világháború magyar hőseit szülte, csak az árnyoldalait látja, kétségtelenül meglévő hibáit kiszínezi, botlásait és bűneit nagyítja, a jóról, a szépről, a nagyról és nemesről csak nagy elvéve emlékezik meg s mindezek betetőzése gyanánt a hanyatló kornak két tipikusan magyar sorsát: Ady Endre és Tisza István sorsát állítja egymás mellé. Ily gondolkozás mellett nem csodálhatjuk, hogy az összbenyomás tünetei között a beteges tüneteknek kell előtérben lenniök. Ezzel szemben valóság az, hogy nem a három nemzedék kora volt dekadens, hanem *dekadens az az Ady lelkével rokon történetírás, melynek képviselője Szekfű*. Concha tisztán látja e dekadens történetírás hibáit. De mivel Szekfű az ő „Három nemzedéké“-ben „a liberális és konzervatív történetfelfogásból indul ki, mivel a liberális elv Szekfű szerint — „a tömeg közé szórva szellemi, javítás helyett mindenütt rombolást végez“, „szabadság és humanizmus helyett mindenütt forradalmat és terrort szül“, a „benne bízó országokat mind lejtőre viszi“ s következésképp minden szerencsétlenségünk oka a liberális elv, Concha szükségesnek látja bírálatát a liberális és konzervatív elvek jellemzésével bevezetni. Ez a bevezetés stílus szempontjából egyike Concha legnehezebb fejtegetéseinek. Maga a tartalom azonban rendkívül értékes és mély, az összefoglalás mesteri. Concha szerint: „az ember kétféle életet él: közéletet és egyéni magánéletet“. „Az emberi életnek tehát szükségképpen két tárgyi tényezője van: egyik az egyén, a másik az egyes emberek kapcsolatából előálló köz, az össz-lény.“ „Ennek igényét a konzervatív, *amazét* a liberális erő foglalja magában s mindegyik az egyesek tudta, akarata nélkül is természeti törvényi kényszerével hat az emberi élet alakulására.“ Bármilyen legyen tehát a pártok elnevezése, — liberális és konzervatív erők mindig vannak — sőt Concha szerint annyira kell is, hogy legyenek, hogy bármelyikük gyengülése hanyatlást idéz elő. A liberális és konzervatív elvek illetén felfogása már egymagában

* Szekfű Ady-t idézi.

is elkerülhetlenné teszi, hogy Concha Szekfű művét alapján elhibázottnak tartsa. Concha azonban nem elégszik meg azzal, hogy kimutassa Szekfű álláspontjának elméletileg tarthatatlan voltát, hanem beható bírálat tárgyává teszi Szekfűnek a három nemzedékről adott jellemrajzát s szokott tárgyilagosságával rámutat Szekfű művének jó és rossz oldalaira egyaránt. Szerinte Szekfű munkájának jellegét vagyis azt megállapítani, hogy benne a történetíró ítélete, a publicista útmutatása, avagy vádirat rejlik-e, — nem könnyű feladat. De bármi legyen a jellege, — egy bizonyos. Ilyen sötét rajzokat, ilyen kíméletlen kárhóztatást csak a szegényletes végünk feletti mélységes bánat, a kétségbeesés, a nemzeti bűnök és hibák felismerésének és ostorozásának prófétai vágya sugallhatott. Ily nemes motívumoktól indítatva, Szekfű mélyebben, több oldalról és merészebben tekint be nemzetéletünk egész berendezésébe, mint mások, akik e korszakkal foglalkoztak. Szekfű jó tulajdonságai gyanánt kiemeli Concha Szekfűnek „finom érzékét a döntő érdekek felismerése iránt, sokoldalú tájékozottságát, tárgyának eleven, szemléltető, sok részben szellemes kezelési módját“; de hibáztatja, hogy „szenzációra“ törekszik s hibáztatja, hogy „pragmatica mivel sem bizonyítja azt a két *merész* állítását, melyek szerint a magyar nemzet múlt századbéli újjászületése már a 40-es évek óta magában hordta a hanyatlás csiráit s hogy e csirákat a nemzet testébe „mind a liberális elv oltotta be“. Az *első* nemzedéket illetőleg elhibázottnak találja Szekfűnek azt az állítását, mely szerint Széchenyi a politikai romantikusok közé volna sorozható; kimutatja Szekfű tájékozatlanságát ezen politikai irány tekintetében; s meglepően merész állítássá minősíti azt, hogy Széchenyi romanticizmusa az 1848-ban ránk szakadt bajokat elkerülhette volna. A *második* nemzedéket illetőleg kimutatja, hogy e nemzedék politikájában mily sok volt a konzervatív elem. Hiszen hitbizományaink jelentékeny része 1870 után keletkezett; az ausztriai egyházpolitikai és iskolai törvényektől a mieink — bár három évtizeddel később jöttek létre —, a liberalizmus szempontjából messze elmaradtak; s ugyanily mérsékelt liberalizmus, illetve konzervatív elvek jellemzik nemzetiségi és dualisztikus politikáját is. Concha elismeri, hogy irodalmunk ezen nemzedék alatt hanyatlott; de ezzel az árnyoldallal szemben rámutat a második nemzedéknek soha el nem halványuló dicsőségére a magyar tudományos életnek — s mi még hozzátesszük — a festészetnek, a szobrászatnak, az építészetnek, a technikának nagyarányú fellendülésére. Concha merőben elhibázottnak tartja Szekfűnek azt a vádját, hogy hanyatlásunkat 1867-től 1900-ig főképp a kapitalizmus okozta. Mindössze egyetlenegy vádat fogad el komolynak és alaposnak, azt t. i., hogy a második nemzedék nem vette észre, mint emelkedett fel a zsidóság egész nemzeti életünkben, ennek állami, gazdasági, szellemi részében egyaránt uralkodóvá válható hatalommá. De Concha

szerint ezen a téren is szinte kényszerhelyzet előtt állottunk; azt, amit a Bach-korszak a zsidók emancipációja terén megkezdett, visszacsinálni nem lehetett.

Végül a harmadik nemzedéket illetőleg Szekfü a liberalizmus legnagyobb bűnei gyanánt a magyarosítási lázat, az imperialista fellobbanást, az állam közjogi formalizmusának az imadását s a társadalom elhanyagolását állapítja meg. Concha elismeri, hogy az uralkodó liberális többség beleesett e hibákba, sőt hiba gyanánt kiemeli azt is, hogy amit Szekfü nem említ fel, hogy a választói jog kérdésében túlságosan konzervatív álláspontra helyezkedett, de mentségül felhossa, hogy e hibák egy részébe maga az ellenzék is beleesett s hogy a liberális többséget a helytelen magatartásra nem egy ízben az ellenzék kényszerítette.

Mi volt tehát az 1919-i katasztrófa igazi oka? Concha szerint semmi esetre sem az, amit Szekfü állít, t. i. a *liberális* elv, illetve Tisza Istvánnak az a tragikus tévedése, hogy a nemzetet a társadalom helyett az *állam* révén, — illetve a gazdasági és szellemi élet színvonalának emelése helyett a *parlament életképessé tétele* útján akarta megmenteni; ez a törekvés teljesen indokolt volt s hibáztatása Szekfü részéről alapvető tévedés. Concha szerint az igazi ok abban rejlett, hogy az ellenállás középkori szellemét, a törvényhatóságok alkotmányvédő hivatását, a garanciális elemek túltengését a felelős kormányzat behozatala után is fenntartottuk. Alkotmányunknak ezen kiegyenlíthetetlen ellenmondásai születtek a közjogi káoszt s ez szülte a közszellemnek *tekintély ellenes* irányát. „Nem a hazatérő katonaság, nem a szocialista csoport, nem a fővárosi mob varázsütésére omlott össze közrendünk, összeomlott, mert legfőbb elveit nem tartotta fenn s a sérthetetlen szentség nimbuszával nem vette körül egységes nemzeti meggyőződés.“

Bármily értékes legyen Concha Szekfü-bírálat, messze felette áll a legutóbbi hat esztendőnek egyik legkiválóbb szellemi alkotása Conchának 333 oldalas kötete: „Eötvös és Montalambert barátsága. A katolikus autonómia kérdései.“ Concha e munkájában Eötvösnek Montalamberthez intézett 12 levelét teszi közzé s e levelezés adatait is felhasználva, dolgozza fel a két nagy államférfi pályafutását. Legelőször is arra a sajátságos körülményre hívja fel a figyelmet, hogy Eötvös irtózott a forradalmaktól, Montalambert pedig mint Lammenais munkatársa, mint forradalmár kezdte nyilvános szereplését s útjaik később mégis találkoztak. Hogyan volt ez lehetséges? Úgy, hogy Montalambert szakított a később minden pozitív vallást megtagadó Lammenais-féle iránnyal s míg Lammenais a szocialista társadalmi szerkezet apostola, a proletárság „keresztapja“ lett, Montalambert egy új politikai iránynak, a liberális katholicizmusnak a megalapítójává és vezérévé vált s magyarországi Szent Erzsébet életrajza révén épügy a romantikusokhoz csatlakozott, mint a „Karthausi“ révén br. Eötvös Jó-

zsef. Mint politikailag és irodalmilag egyaránt rokonszellemelek kötötték ismeretséget s a lelki rokonság teszi pályafutásukat olyanira hasonlatossá. Montalambert pl. Napóleon közoktatásügyi rendszere ellen küzd, melynek alapelve, hogy a gyermekek először a köztársaság gyermekei s csak azután a szülőkéi. Ez alapon tette Napóleon a tanítást állami monopóliummá, szervezte katonai fegyelemmel s zárta ki belőle az egyházat, a világi társulatokat s az egyeseket. Ezen rendszer s az állam hivatalos atheizmusa ellen küzd Montalambert. Eötvös egy teljesen más harctéren, de ugyanazon eszmék érdekében küzd. Más a harctér, mert nálunk részben államvallási, részben vallásos paritási rendszer van életben; s mégis, midőn az állam és az egyház közötti viszony kerül szóba, midőn fel kell szólalni a gyermekek vallása, a vegyes házasságok s a vallási indifferenzizmus kérdéseiben, Eötvös és Montalambert között a végső elvek tekintetében meglepően nagy a hasonlatosság. Lajcsák püspök esetében pl. Eötvös époly hévvel védi a vallás és egyház szabadságát az állammal szemben, mint Montalambert. Rendkívül értékesek Concha fejtegetései, midőn a párhuzam folyamán ismerteti Eötvös reformtörekvéseit, a haza hét bölcsének, a centralistáknak múló kudarcát s vezérük, br. Eötvös József életének azt a sajátos tragikumát, hogy Eötvösnek Kossuth által sokat gúnyolt vesszőparipáját, a központosított felelős kormányrendszert maga Kossuth, az osztrák kiegyezésre vonatkozó terveit pedig Deák és Andrássy valósították meg. Vagyis ahogy Eötvös maga mondotta: „a színdarabot ő írta, de mások játszották“ s természetesen az elismerés, a dicsőség is másokat illetett. Jellemző Concha tárgyilagosságára s Eötvös egész gondolkozására annak kimutatása, hogy a forradalmaktól való irtózás, illetve az 1848-i szabadságharcnak forradalomná minősítése mekkora tévedés volt Eötvös részéről! Ez a tévedés idézte elő Eötvösnél a fennálló történelmi alakulatok túlzásba vitt tiszteletét; a fennmaradásuk biztosítására irányuló törekvést; a „Die Macht und Einheit Oesterreichs“ című munka megírását s ennek következménye gyanánt azt, hogy Eötvös mint államférfi a nemzet számára idegen maradt, a közhangulat ellene fordult s akárcsak Montalambert-nak, neki is“ hosszú időn át félreismerés és elszigeteltség lett az osztályrésze. Nincs helyünk arra, hogy a Montalambert és Eötvös közötti rendkívül érdekes és tartalmas párhuzamot végigkísérjük; mindössze két jellemvonásra hívjuk fel a figyelmet. Concha e munkájában csupa eredeti adatokra támaszkodva nemcsak Eötvösnek és Montalambert-nak, a magyar és francia szellemi élet e legnemesebb alakjainak pályafutását írja meg, de megkapóan színes korrajzot is nyújt a harmincas évektől kezdve egész Eötvös haláláig. S akár Eötvöst, illetve Montalambertet, akár azt a milieut kelljen jellemezni, amelyben hősei éltek, az elbeszélőnek egyszerű, keresetlen

nyelvén szól hozzánk; a nyelvezet azon fogatkozásainak tehát, amelyek elvont elméleti munkáit nehezebben hozzáférhetőkké teszik, ebben a munkájában nyomuk sincsen.

*

Aki Concha legújabb irodalmi alkotásainak ezen vázlatos ismertetését figyelemre méltatta, meggyőződhetett annak igazságáról, amit cikkünk elején kiemeltünk. Concha Győző 76 évvel a válán is előttünk jár abban, hogy semmiféle nemzeti katasztrófa vagy egyéni szenvedés hivatásától el nem téríti. Most is dolgozik azokért az ideálokért, amelyeket egy egész emberéleten át hirdetett; most is küzd és remél. Megadja neki a mindezekhez szükséges erkölcsi erőt az a *tettekben* megnyilvánuló szilárd meggyőződése, hogy mindnyájunk közös eszményképét, a régi nagy Magyarországot csakis *munka, küzdelem* és *reménykedő önbizalom* útján szerezhetjük vissza. Adja a Mindenható, hogy az ő szelleme hassa át az egész nemzetet s akkor bízvást bizakodhatunk, hogy még a jelen nemzedék meg fogja érni a régi Nagy-Magyarország feltámadását.

Ereky István.